

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет фізичної культури
Кафедра спорту і спортивних ігор

Дипломна робота (проект)
магістра

з теми: «ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ
ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ТУРИСТИЧНО-КРАСЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

Виконав: студент 2 курсу, групи FK1-M19
спеціальності 014 Середня освіта
(Фізична культура)

Погорецький Богдан Мирославович

Керівник: Зубаль М.В., кандидат наук з
фізичного виховання та спорту, доцент

Рецензент: Юрчишин Ю.В., кандидат наук з
фізичного виховання та спорту, доцент

Кам'янець-Подільський – 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬ- НОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	7
1.1 Сутнісна характеристика громадянського виховання	7
1.2 Туристично-краєзнавча діяльність як чинник громадянського виховання особистості	16
1.3 Громадянське виховання студентів – як педагогічна проблема...	26
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИ І ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	41
2.1 Методи дослідження.....	41
2.2 Організація дослідження.....	41
РОЗДІЛ 3 СУЧАСНИЙ СТАН І ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	43
3.1 Сучасний стан громадянської вихованості студентів.....	43
3.2 Модель громадянського виховання студентів у процесі туристично-краєзнавчої діяльності.....	59
3.3 Реалізація моделі громадянського виховання студентів педагогічних спеціальностей в процесі туристично-краєзнавчої діяльності.....	64
3.4 Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	71
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Україна переживає складний період своєї історії, позначений складними, почасти неординарними, соціально-економічними і політичними процесами. Як наслідок, спостерігаються зміни духовних, моральних цінностей, ідеалів та орієнтирів усіх прошарків населення. Позбавлення від спадщини тоталітаризму, гармонійне входження нашої країни до світової цивілізації може опинитися під загрозою, якщо не підвищити рівень громадянської вихованості її громадян як передумови допомоги суспільству в подоланні відсталого характеру наявних у нього уявлень про справедливість, демократію, відносини індивіда і держави [2, с.31-35; 8, с.56-58].

Важливою складовою національної системи освіти є вища педагогічна школа, перед якою постає завдання не лише забезпечити високий професійний рівень майбутнього вчителя, а й підготувати його до виконання функцій вихователя учнів, насамперед у плані їх становлення як активних громадян своєї країни. Будучи носієм певних ідей і поглядів, учитель виступає для учнів вагомим авторитетом, зразком для наслідування, діячем, який покликаний допомогти дитині набути певних рис, якостей і характеристик, сформуватися як суб'єкту громадянських відносин [13, с.1].

Водночас серед молоді спостерігається небезпечно для соціальної стабільності суспільства зростання бездуховності, зневаги до правових і моральних норм, антисоціальної поведінки, втрата соціального оптимізму. Молодим людям дедалі важче знайти можливості для громадянського самовизначення, протистояння негативному впливу деструктивних елементів сучасного буття.

У цьому контексті актуалізується такий напрям діяльності вищої педагогічної школи, як громадянське виховання майбутніх учителів. Адже не

володіючи відповідними якостями, вони не зможуть виконувати завдання, що покладаються на них державою в плані виховання молодого покоління.

Проблема громадянського виховання як способу набуття особистістю певних якостей, перебувала у полі зору видатних мислителів минулого (Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон та ін.) [3, с.125; 61, с.160; 82, с.184]. Особливості розвитку українського етносу, української державності мали специфічні характеристики на різних етапах історичного поступу нашого суспільства, що знайшло відображення в працях І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського та ін. [67, с.146-205].

З погляду сучасності теоретичні засади громадянського виховання набули опрацювання в науковому доробку І. Бега, М. Боришевського, О. Вишневського, Н. Деревянко, М. Зубалія [7, с.5-8; 10, с.138-144; 19, с.12].

До вивчення різних аспектів виховання студентської молоді в плані її громадянського становлення звертаються О. Гевко (національно-патріотичне виховання), М. Боришевський, М. Рудь, В. Смолюк (виховання національної свідомості та ін.[10, с.138-144; 13, с.1].

Залучаючись до туристсько-краєзнавчої діяльності, людина опановує здатність дистанціюватися від власних стереотипів світовідчуття і світорозуміння й усвідомлювати універсальні виміри соціокультурного середовища в комунікативній єдності з іншими, і таким чином виявляти їхню цивілізаційну спільність і відмінність.

Науковці розглядають філософські засади туризму, акцентують на позитивному впливі на світовідчуття, погляди, переконання краєзнавчої діяльності; розглядають основні напрями поєднання туризму і краєзнавства. Однак поза увагою науковців залишилася таке важливе питання, як використання туристично-краєзнавчої діяльності для громадянського виховання особистості, зокрема студентів педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти як майбутніх професійних педагогів, одне з провідних

завдань яких полягає у вихованні в учнів громадянських якостей [4, с.15-23; 9, с. 92-97].

Мета дослідження – здійснити комплексний науковий аналіз проблеми громадянського виховання студентів педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти, визначити, науково обґрунтувати та апробувати модель підвищення ефективності громадянського виховання студентів засобами туристично-краєзнавчої діяльності.

Завдання дослідження:

- вивчити стан розв’язання досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці;
- уточнити сутність громадянської вихованості стосовно студентів педагогічних спеціальностей;
- визначити компоненти, критерії, показники та рівні громадянської вихованості майбутніх учителів;
- охарактеризувати, обґрунтувати та експериментально перевірити модель громадянського виховання студентів у процесі туристично-краєзнавчої діяльності.

Об’єкт дослідження – процес виховання студентів педагогічних спеціальностей.

Предмет дослідження – зміст, форми і методи громадянського виховання студентів педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти у процесі туристично-краєзнавчої діяльності.

Практичне значення дослідження полягає в розробці принципів, змісту, форм і методів туристсько-краєзнавчої діяльності як засобу громадянського виховання студентів.

Результати дослідження можуть бути використані у виховному процесі закладів вищої освіти, у практичній роботі викладачів, на курсах фахового вдосконалення педагогічних працівників у системі післядипломної освіти, а

також при створенні програм навчальних спецкурсів, студентських клубів, розробки їх змісту.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на звітній науковій конференції студентів, магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 23 вересня 2020 року) і висвітлені в одній науковій статті.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Роботу викладено на 94 сторінках, з яких 85 основного тексту, що містить 11 таблиць, 1 рисунок. Дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та зі списку 86 використаних літературних джерел.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. Сьогодні проблема громадянського виховання привертає увагу політологів, психологів, педагогів, які з позицій специфіки своєї галузі наукового знання, розкривають сутність цього поняття, визначають його мету і завдання, якості й цінності, які характеризують людину – громадянина.

У наукових розвідках сучасних науковців набули висвітлення різні аспекти громадянського виховання і використання краєзнавства як засобу його реалізації в умовах закладів вищої освіти. Ці питання розглядаються авторами крізь призму соціально-психологічних особливостей сучасного студентства і завдань, які покладаються на студентів педагогічних спеціальностей щодо громадянського виховання учнів у майбутній професійній діяльності. Основна увага акцентується на національно-патріотичному вихованні студентської молоді, формуванні в неї духовних і громадянських цінностей, етнокультурної компетентності, демократичної культури, забезпеченні громадянської соціалізації.

Громадянське виховання студентів у закладах вищої освіти передбачає створення умов, які забезпечували б набуття ними знань про сутність громадянськості, розвивали позитивне ставлення до своєї Батьківщини, свого народу, сприяли усвідомленню й поцінуванню майбутніми вчителями історичного минулого і сучасності своєї країни, її культури, оволодінню вміннями і навичками громадської поведінки і діяльності.

Тобто, громадянське виховання розглядали як процес набуття студентами педагогічних спеціальностей сукупності громадянських якостей та активне відтворення їх у власній життєдіяльності, в тому числі у майбутній педагогічно-професійній діяльності.

Одним з типів туризму є краєзнавчий туризм, який характеризується проведенням його учасниками туристично-краєзнавчої діяльності, яка

становить дієвий засіб розвитку особистості, збагачення і розширення її досвіду, формування свідомості на основі вивчення рідної землі, ознайомлення з її історією, культурою, традиціями народу, реалізації творчого потенціалу людини і тому може слугувати ефективним засобом громадянського виховання студентської молоді.

2. За результатами констатувального етапу експерименту, який проводився відповідно до розробленої нами методики, виявлено, що більшість студентів (47,6%) перебуває на середньому рівні громадянської вихованості. До високого рівня за сукупністю показників належить 15,8% студентів, до низького рівня - 36,6% студентів.

3. Розроблено модель „Громадянське виховання студентів у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності”. Складовими моделі визначили: мету, завдання, принципи (культуровідповідності, функціональної взаємодоповнюваності, виховання в колективі і через колектив, особистісно орієнтованого підходу), зміст (знання, уявлення, емоційні ставлення, поцінування, поведінка), засоби (туристсько-краєзнавча діяльність), форми (туристсько-краєзнавчий клуб, екскурсії, подорожі), методи (бесіди, групова робота, доповіді), результат.

4. Апробація моделі здійснювалася через проведення засідань клубу, самостійну пошукову діяльність студентів, проведення літературно-історичних досліджень, безпосередньо у процесі туристично-краєзнавчої діяльності на території Кам'янця-Подільського, Кам'янець-Подільського району та Хмельницької області, залучення до громадської діяльності.

Одержані за результатами заключних зрізів дані засвідчили помітні позитивні зрушення, що відбулися в рівні громадянської вихованості студентів. Перед початком дослідно-експериментальної роботи до високого рівня громадянської вихованості належало 15,6% студентів, після її завершення чисельність цієї групи збільшилася до 53,4%.

До середнього рівня за даними констатації належало 48,1% студентів, після завершення формувального етапу експерименту – 34,7% студентів.

Помітно зменшилася кількість студентів, яких ми за результатами констатації віднесли до низького рівня громадянської вихованості (34,1%). На цьому рівні залишилося лише 11,9% студентів від загальної їх кількості.

Таким чином, розроблена нами модель „Громадянського виховання студентів у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності” довела свою доцільність і правомірність.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розв’язання проблеми громадянського виховання студентів педагогічних спеціальностей засобами туристично-краєзнавчої діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні можливостей поєднання роботи закладів вищої і середньої освіти у громадянському вихованні школярів і студентів за принципом наступності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева О.В. Теорія і практика виховання громадянськості в школах Франції в контексті Європейської інтеграції: Дис. канд. пед.наук. К., 2003. 168 с.
2. Алексеева О.В. Формування громадянської позиції сучасної молоді. Педагогіка і психологія. 2006. № 2 (5). С.31-35.
3. Аристотель. Сочинения. Антология мировой политической мысли. Т.1. С.125.
4. Бадяк В.П. Історичне краєзнавство як навчальний курс. Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. С.15-23.
5. Безкоровайна О. Особистісне самоствердження учня – актуальна проблема сучасного виховання. Світ виховання. 2007. № 4 (23). С.6-10.
6. Белова Ю.Ю. Формування національних цінностей у студентів – майбутніх учителів трудового навчання: Автореф. дис. канд. пед.наук: 13.00.02. Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2004. 20 с.
7. Бех І. Інваріанти особистісно орієнтованого підходу до виховання дитини. Початкова школа. 2001. № 2. С. 5-8.
8. Боднар В.В. Організація виховної роботи у ВУЗі. Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2000. № 2. С.56-58.
9. Боренько Я. Особливості громадянських ціннісних орієнтацій студентської молоді. Вісник Львівського ун-ту. Серія педагогічна. 2006. Вип.21. Ч.2. С.92-97.
10. Боришевський М. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському

- суспільстві. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. [За ред. Максименка С.Д., Циби В.Т., Шайгородського Ю.Ж. та ін.]. К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. С.138-144.
- 11.Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 190 с.
  - 12.Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів, 1998. 238 с.
  - 13.Гевко О.І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.07. Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2003. С.1.
  - 14.Гессен О. Основы педагогики. М., 1995. С.27.
  - 15.Гнатенко С.А. Виховання громадянськості у студентів в системі вищої освіти. Вісник Національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут”. 2003. № 1 (7). С.177-183.
  - 16.Громадянин. – Держава. – Громадянське виховання: Антологія [Упоряд. М.П.Рагозін, О.ВА.Сухомлинська]. Донецьк, 2001. 262 с. С.147.
  - 17.Гуренко О.І. Формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету в умовах полі етнічного середовища: Автореф.дис.канд..пед.наук: 13.00.04. Харківський нац.пед.ун-т ім. Г.С.Сковороди. Харків, 2005. 20 с.].
  - 18.Дем'янюк Т.Д., Умурзакова Т.Ф., Манюк І.П., Яремчук І.П. Інноваційні технології громадянського виховання учнівської молоді: Навч.-метод.посібник. К.: НМЦ середньої освіти МОН України, 2003. 264 с. С.4.
  - 19.Дерев'янюк Н. Теоретичні засади формування громадянської культури школярів. [За ред. В.Костіва]. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С.12.

20. Долженко В.О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі: Дис.канд.пед.наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Східноукраїнський національний ун-т імені Володимира Даля. Луганськ, 2006. 167с.
21. Драгомирова І. Концептуальні аспекти формування сучасного спеціаліста. Вища школа. 2002. № 2-3. С. 50.
22. Загородній Ю.І. Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста: Автореф.дис. на здобуття ступеня канд.пед.наук: 13.00.05: „Соціальна педагогіка”. Ю.І.Загородній. Луганськ, 2004. С.9.
23. Загородній Ю.І., Приков Є.М. Психолого-педагогічні засади формування демократичної культури особистості. Освіта Донбасу. 2003. № 5-6. С.78-83.
24. Загородній Ю.І. Студенческая молодежь как активный субъект политической жизни. Вісник Луганського держ.пед.ун-ту імені Тараса Шевченка: Пед.науки. 2003. № 7. Ч.ІІ. С.35-39.
25. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 № 1282 – IV. Український туристичний вісник. 2004. № 1. С.18-34.
26. Зволинская Н.Н., Маслов В.И. Квалификационная характеристика специалиста по физической культуре и спорту. М.: Физ.культура и спорт, 1990. С.24.
27. Зязюн І.А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу. Рідна школа. 2000. № 8. С.8-13.
28. Иванова Н.Л. Психологическая структура социальной идентичности: Дис.д-ра психол.наук. Ярославль, 2003. С.244.
29. Іванчук В. Формування громадянської культури учнівської та студентської молоді в процесі навчання. Шлях освіти. 2000. № 2. С.28-31.

30. Івушкіна О.В. мистецтво як основа формування світовідношення студентів коледжу культури та мистецтв. Вісник Луганського держ.пед.ун-ту імені Тараса Шевченка: Пед.науки. 2003. № 7. Ч.ІІ. С.39-44.
31. Ігнатенко П.Р. Виховання громадянина на засадах українського народознавства. Українське народознавство і проблеми національного виховання школярів [За ред. В.Кононенка і Р.Скульського]. Івано-Франківськ, 1995. 72 с.
32. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навч.-метод.посібник. К.: ІЗМН, 1997. 252 с.
33. Каптерев П. История русской педагогики. Педагогика. 1996. № 3. С.63-65.
34. Кендзьор П.І. Інноваційні форми організації громадянського виховання старшокласників у позакласній роботі: 13.00.07. Інститут проблем виховання АПН України. К., 2004. С.160.
35. Кецик У. Взаємозв'язок національних і загальнолюдських цінностей у становленні особистості-громадянина. Єдність національного і загальнолюдського у формуванні морально-духовних цінностей. Зб.наук.праць. Івано-Франківськ, 2002. С.74-78.
36. Кізіма В.В. Субстанційні виміри феномену туризму. Філософські нариси туризму: Науково-навчальне видання. К.: Український Центр духовної культури, 2005. С.100-122.
37. Князев А.М. Роль педагогической науки в формировании гражданских качеств как условия самоопределения и самореализации личности. Мир психологи. 2006. № 2. С.203-216.
38. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. М.: Наука, 1975. С. 360.

39. Конох А.П. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах: 13.00.04. Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. К., 2007. С.35.
40. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. К.: Українська правнича фундація, 1996. 56 с.
41. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Педагогічна газета. 2006. № 6.
42. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Педагогічна газета. 2000. № 6. С.4-6.
43. Корінна Л.В. Формування громадянських цінностей старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах: Дис. канд..пед.наук: 13.00.07. Житомирський державний ун-т ім. І.Франка. Житомир, 2004. С.66.
44. Косарева Н.І. Виховання громадянськості учнів на ідеалах української державності. Педагогіка і психологія. 1996. № 3. С.130-136.
45. Костриця М.Ю. Національне краєзнавство: актуальні питання теорії і методології. Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. С.3-9.
46. Костів В. Як вивчати та оцінювати моральну культуру школярів. Як використовувати народознавство в школі. [За ред. Р.Скульського]. Івано-Франківськ, 2000. С.98-100.
47. Кремень В.Г. Формування особистості в умовах розвитку української державності. Всебічний розвиток особистості студента. Матеріали науково-практичної конференції [За ред. Д.О.Тхоржевського]. Ірпінь, 2001. С.4.
48. Лукашевич О.М. Психологія туризму. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму. К.:КУТЕП, 2008. С.521-563.

49. Маскон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. М.: Дело, 1992. С.645.
50. Макаренко А. Педагогические сочинения. М., 1984. Т.5. 336 с.
51. Мартиненко С.М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: Монографія. К.: КМПУ імені Б.Грінченка, 2008. С.207.
52. Мединська Л.Б. Громадянськість як педагогічна категорія. Вісник Луганського держ.пед.ун-ту імені Тараса Шевченка. 2004. №1. С.169-173.
53. Науменко Р., Цвірова Т. Краєзнавство й туризм у позашкільних закладах: сторінки історії. Рідна школа. 2004. № 1. С.58-59.
54. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. [Освіта України]. 2004. 3 грудня. С.6-10.
55. Національна самосвідомість студентської молоді. Соціологічний аналіз. Торонто – Едмонтон – Львів, 1993. С.10-11.
56. Національне виховання. Загальні уваг. [Ступарик Б., Ковальчук В.] Життя, віддане національній ідеї. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. С.47-52.
57. Обозний В.В. Краєзнавство: навчальний посібник-практикум. К.: ТОВ „Міжнародна фінансова агенція”, 1997. С. 6.
58. Остапчук В.В. Туристська робота: навчальний посібник. Ніжин: НДПУ, 2002. С.4-5.
59. Паламарчук М.М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування. Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах. Харків, 1994. С.3-9.
60. Петерич О.М. Развитие национального самосознания старшеклассников в учебно-воспитательной работе школы: Дис. канд.филос.наук. Харьков, 1991. С.31.
61. Платон. Сочинения. М.: Мысль, 1972. Т.3. Ч.2. С.160.

- 62.Побірченко Н.С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття): Монографія. К.: Наук.світ, 2002. 331 с.; Бібліогр.: с.293-329.
- 63.Поплужний В. Державницька свідомість учнівської молоді та її формування засобами народознавства. Українське народознавство і проблеми виховання учнів. [За ред. Р.Скульського]. Івано-Франківськ, 1995. Ч.1. С.72-75.
- 64.Практична педагогіка виховання: посібник [За ред. Красовицького М.Ю., упор. Іванюк Г.І.]. Київ-Івано-Франківськ.: ПЛАЙ, 2000. С. 91.
- 65.Равчина Т. Громадянські й особистісні цінності студентів: педагогічний аспект розв'язання конфлікту. Вісник Львівського ун-ту. Серія педагогічна. 2006. Вип. 21. Ч.2. С.3-15.
- 66.Розенберг А. Біля джерел громадянського виховання. Рідна школа. 2001. № 4. С.52-55.
- 67.Русова С. Мої спомини (1879-1915 рр.) за сто літ. 1928. № 3. С.146-205.
- 68.Рябов С.Г. Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури перехідного суспільства. Освітній дайджест. Акцент-панорама. 2004. № 4. С.77-87.
- 69.Савченко С.В. Педагогика социализации как новая отрасль педагогического знания: опыт предварительного анализа. Вісник Луганського держ.пед.ун-ту. 2004. № 1. С.233-238.
- 70.Самохіна Н.М. Функції мистецтвознавчого краєзнавства у вищому навчальному закладі. Вісник Луганського держ.пед.ун-ту. 2004. № 1. С.238-243.
- 71.Севастьянова О.А. Позанавчальна діяльність у ВНЗ у контексті нової освітньої парадигми. Освіта Донбасу. 2005. № 2. С.70-73.

- 72.Севастьянова Е.А. Социально-педагогические аспекты исследования студенческой молодежи. Вісник Луганського держ.пед.ун-ту імені Тараса Шевченка: Пед.науки. 2003. № 7. Ч.ІІ. С.86-92.
- 73.Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітніх шкіл/ [За ред. Д.О.Тхоржевського]. К., 1999. С.189.
- 74.Сухомлинська О. Ідеї громадянськості й школа в Україні. Шлях освіти. 1999. № 4. С.20-25.
- 75.Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. Т.5. Статті. К.: Рад.школа, 1977. 638 с.
- 76.Тараненко І.Г. Демократичні цінності як складова змісту громадянської освіти. Цінності освіти і виховання: науково-метод. збірник [За ред. О.М. Павліченка]. К., 1997. С.71-73.
77. Тацій В. Кожний етап розвитку суспільства вимагає реформування системи освіти. Вища школа. 2001. № 4,5. С.3-10.
- 78.Тімець О.В. Підготовка майбутніх учителів географії і біології до краєзнавчо-туристської роботи з учнями: Дис. канд..пед.наук: 13.00.04. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 2001. 220 с.; Бібліогр.: с. 162 – 181 .
- 79.Федорченко В.К. Свобода і туризм: погляд туристолога. Філософські нариси туризму: Науково-навчальне видання. К.: Український Центр духовної культури, 2005. С.41-54.
- 80.Філософія: навчальний посібник [За ред. І.Ф. Надольного]. К.: Вікар, 1997. С. 58.
- 81.Фоменко Г.С., Цехмістєрова Г.С., Скрипник М.І. Концептуальні засади педагогіки туризму. Туризмолія: концептуальні засади теорії туризму. К.:КУТЕП, 2008. С.485-520.
- 82.Цицерон М.-Т. Избр.сочинения. Х.: Фолио, С.184.

- 83.Чернуха Н.М. Інтеграція виховних впливів суспільства в сучасному освітньому середовищі: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. С.28.
- 84.Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: навч.-метод.посібник. К.: ТОВ „ХІК”, 2004. С.27.
- 85.Чорна К. Основні ідеї уроку громадянськості в старших класах. Педагогічна газета. 2000. № 6. С.6-7.
- 86.Яблонська Т. Громадські ідентифікації особистості: сутність, критерії та чинники розвитку. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні [За ред. Максименка С.Д., Циби В.Т., Шайгородського Ю.Ж. та ін.]. К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 392-397.